

ØF-notat 13/1995

**Allemanns- og allmenningsretter:
Utmarksforvaltning, konflikter og
næringsutvikling i norske bygder**

Av
Bjørn P. Kaltenborn
Odd I. Vistad

Østlandsforskning
Eastern Norway Research Institute
P.Box 1066 Skurva,
N-2601 Lillehammer, Norway

ØF - NOTAT NR: 13/1995

Tittel: Allemanns- og allmenningsretter: Utmarksforvaltning, konflikter og næringsutvikling i norske bygder

Forfatter(e): Bjørn P. Kaltenborn og Odd Inge Vistad

Dato: 12.10.95

Emneord: allemannsrett, fellesressurser, reiseliv, næringsutvikling, utmarksforvaltning

Ekstrakt:

Rapporten gir en gjennomgang av kunnskapsstatus, aktuelle fagperspektiv og sentrale problemstillinger knyttet til forvaltning og utnyttelse av allemanns- og allmenningsretter i norsk utmark. Historiske og juridiske tradisjoner drøftes mht. hvordan disse har påvirket dagens retter. Ulike aktører og rettighetshavere har ulike forhold og tilgang til utmarkas fellesressurser, og dette kan gi muligheter for næringsutvikling såvel som konflikter. Rapporten diskuterer hvordan kunnskap om både næringsøkonomiske, forvaltningsmessige og sosiale forhold er nødvendig hvis forskningen skal produsere både praktisk og teoretisk forklaring slik at kunnskapen kan bidra til utvikling av bygdesamfunn og utmarksressurser

Merknader:

PROSJEKTDATA:

Prosjektnr. og navn: M71401 Allemannsretter

Prosjektleder: Bjørn P. Kaltenborn

Prosjektmedarbeider: Odd Inge Vistad

Oppdragsgiver: Norges forskningsråd, kyst- og bygdeutviklingsprogrammet

Innhold:

Forord.....	3
1. Bakgrunn og formål med prosjektet	4
2. Allemannsrett og allmenningsressurser: klargjøring av begrep	5
3 Faglig tilnærming til allemannsretter og allmenningsressurser.....	6
3.1Valg av faglig perspektiv	6
3.2 Allmenningsressurser som faglig problem	9
3.3 Ulike aktørers forhold til allmenningsressurser	12
3.3 Trusler mot allemannsretten i internasjonal sammenheng.....	15
3.4 Reiseliv og utmarksbruk i det moderne samfunn	16
4. Forskningsbehov	20
5. Litteratur	24

Forord

Denne rapporten er resultatet av et forprosjekt om allemannsrettene under kyst- og bygdeutviklingsprogrammet. Til tross for at fellesressurser, allmenninger og allemannsrettene har vært viktige elementer i både utnyttelse og forvaltning av utmarka i lang tid, er det gjennomført relativt lite forskning på dette feltet. En del arbeider av interesse finnes, men man kan neppe snakke om noen etablert forskningstradisjon på feltet. Spesielt gjelder dette forholdet til reiselivet, lokalbefolkningen og forholdet mellom næringsutnyttelse og forvaltning av utmarka.

Formålet med prosjektet er å vurdere eksisterende kunnskapsstatus og faglig grunnlag, i tillegg til å identifisere viktige kunnskapsbehov og problemstillinger. Disse er formet slik at de kan danne grunnlag for videre arbeid med større prosjekter innenfor området.

Arbeidet med forprosjektet er finansiert av programmet for kyst og bygdeutvikling i Norges forskningsråd. Prosjektets opprinnelige tittel var: Allemanns- og allmenningsrettar: Fra europeisk kulturvariasjon til konflikter og næringsgrunnlag i norske bygder.

Lillehammer 10.10.95

Bjørn P. Kaltenborn
Prosjektleder

1. Bakgrunn og formål med prosjektet

Norge har lange tradisjoner på bruk og forvaltning av utmark, og ulike rettigheter er knyttet til allmenningsressurser. Systemene med allemanns- og allmenningsrettigheter er utviklet over lang tid og har gjennom århundrer tjent til å sikre tilgangen til allmenningsressurser. Allemanns- og allmenningsrettigheter er stort sett basert på eldre former for hevd og regelverk fra tider hvor presset på ressursgrunnlaget var mindre enn hva som er tilfellet i dag. Denne situasjonen er i ferd med å forandre seg. Økt etterspørsel etter utmarksressurser og behovet for å både verne om og bruke allmenningsressurser i bygdeutvikling reiser en rekke problemstillinger.

Turistindustrien vokser og Norge som reisemål er først og fremst attraktivt for utlendinger pga. naturen (Vistad et al. 1993). Økningen i turisme og økende internasjonalisering av utmarksbruken fører til møte mellom ulike kulturer. Dette reiser blant annet spørsmål om bærekraft og kapasitetsgrenser og om potensialet for næringsutvikling. Følgende fakta illustrerer den rollen Skandinavia spiller som "utmarksleverandør" i Europa: Norge, Sverige og Finland representerer omlag halvparten utmarksarealet i Vest-Europa. Med den posisjonen som "urørt natur" og ulike former for naturopplevelse/naturbruk har i dagens reiseliv, er det sannsynlig at presset på skandinaviske utmarksarealer vil øke i årene som kommer. I hvilken grad er en i stand til å møte en slik økende pågang? Problemene her er dels av økologisk art som slitasje, forstyrrelse, forsøpling og generell degradering av økosystemer. Dels er problemene økonomiske og sosiale: Hvilken rolle spiller fellesressursene for grunneiere og i reiselivssammenheng? Hva betyr de for folks opplevelses- og rekreasjonsmuligheter, for helse, trivsel og livskvalitet? Hvilken rolle spiller de for lokalbefolkningers stedstilknytning, utvikling av arbeidsplasser, bruk av utmark og håndtering av konflikter?

Problemene har også forvaltningsmessige og juridiske dimensjoner. Hvordan kan naturgrunnlaget beskyttes uten å komme i unødige store konflikter med allmennhetens interesser? Hvordan kan grunneiere sikre sine interesser og inntektskaping med dagens regelverk? Interessen for utmarksressurser er utvilsomt økende. Hvilket problem kan en slik økende pågang forårsake? Er problemene bare knyttet til **økningen** i pågang eller er det mer et spørsmål om **typen** pågang?

Innfallsportene til dette problemkomplekset er mange. I dette prosjektet har vi valgt å fokusere på hvilken rolle allemanns- og allmenningsrettigheter spiller i forhold til lokal forvaltning av utmarksressurser, reiseliv og bygdeutvikling. Disse rettighetene har røtter langt tilbake i ulike europeiske kulturtradisjoner, og forskjellige elementer fra disse tradisjonene har manifestert seg i den praksis vi har i Norge i dag. Dette er et komplisert samspill mellom de historiske sidene av slike rettigheter, opplevelse av stedstilknytning og hevd på ressurser blant lokalbefolkning, reiselivets bruk av ressursene og håndtering av konflikter rundt ressursallokeringer.

Som forprosjekt, er formålet med denne rapporten å foreta en gjennomgang av eksisterende kunnskap på dette området og identifisere viktige kunnskapsbehov og problemstillinger for videre forskning. På grunn av temaets sammensatte natur, har vi måttet foreta en del avgrensninger, og det er alltid en viss fare for at sentrale kilder og ideer ikke kommer med. Intensjonen med rapporten er da heller ikke å representere noen fullstendig kunnskapsstatus på feltet, men å fungere som et diskusjonsgrunnlag for videre arbeid.

2. Allemannsrett og allmenningsressurser: klargjøring av begrep

Allemannsrettene etter Friluftsløven (1957) omfatter både ferdsel, opphold og visse typer høsting. Alle (i absolutt forstand) har rett til fri ferdsel til fots m.m. i utmark (så lenge det skjer *"hensynsfullt og med tilbørlig varsomhet"*). En har videre rett til fritt opphold (rasting, teltslaging) og til fri høsting av enkelte utmarksressurser (først og fremst sopp og bær - med unntak av molter i Nord-Norge). Som sedvanerett er dette individuelle retter, men friluftsløven skiller i liten grad mellom individuelle og organiserte aktiviteter. Unntaket er § 10 som omhandler *"Friluftsmøte, idrettsstevne..... og liknende sammenkomst som kan medføre nevneverdig skade eller ulempe, ikke holdes uten samtykke fra eier eller bruker...."*. Det er derfor tvilsomt om en har juridisk grunnlag for å forby kommersiell aktivitet som er basert på allemannsrettene dersom en ikke kan påvise spesiell skade eller ulempe for grunneieren. Gautefall (1989) har også undersøkt rettspraksisen og konkluderer med at det må *"kunne antas at ervervsvirksomhet kan baseres på retten til fri ferdsel m.v. uavhengig av samtykke fra eierne"*.

Andre typer allemannsrett som havfiske og ferdsel på sjøen er bygd på sedvane og er ikke lovfestet (Ørebech 1991). Barn under 16 år kan drive innlandsfiske med stang eller håndsnøre i vassdrag uten løyve fra grunneier. Dette er en nyskapning (Lov om innlandsfisk og laksefisk) og kan regnes som en allemannsrett for barn (Dragsten 1994). Vassdragsloven sikrer retten til fri ferdsel på vassdrag. Også straffeloven presiserer deler av allemannsretten. I media ser en ofte allemannsretter framstilt som et særskandinavisk fenomen. Det er en overforenkling (Steinsholt 1990, Scott 1991). Det som trolig er nokså særpreget norsk er selve omfanget av allemannsrettene og det at rettene er lovfestet (Backer 1992).

Allmenningsretten sikrer visse definerte grupper (f.eks. innenbygds eller innenlandsboende) særretter når det gjelder bruk og høsting (f. eks. fiske, vedhogst, beite) i en aktuell allmenning, f.eks. i en statsallmenning, på statsgrunn, en bygdeallmenning eller i et felleseie.

En kan skille mellom **'fellesressurs'** og 'allmenning' (Berge 1991). Allmenningen har en klart definert "eiergruppe"¹ mens en fellesressurs er uten veldefinerte "eierretter". Det Hardin (1968) mente med "allmenningens tragedie" var (utfra ovennevnte definisjon) "fellesressursens tragedie". En allmenning vil (fordi den har en "eiergruppe") ha en konkret sosial institusjon som regulerer bruken av allmenningen. Dersom situasjonen utvikler seg slik at det er vanskelig å få til bærekraftig bruk av ressursene i en allmenning, vil problemene ligne de som oppstår ved overforbruk av fellesressurser (Berge 1991).

3 Faglig tilnærming til allemannsretter og allmenningsressurser

3.1 Valg av faglig perspektiv

Studier av allmenningsressurser og allemannsretter kan ta utgangspunkt i ulike perspektiv. Mye av den problematikken som diskuteres her er av mer eller mindre tverrfaglig natur og krever et overordnet perspektiv som gir muligheter for en integrasjon som ivaretar de vitenskapelige krav vi setter til de ulike elementer i prosjektet. Hovedutfordringen i dette

¹ Berge (1991) definerer 'eieendomsrett' i vid forstand, koblet til det faktum at det finnes en sosial institusjon/forvalter som regulerer bruken av allmenningen.

tilfellet er å integrere samfunnsvitenskap med økosystemforvaltning (utmarksforvaltning) i vid forstand. I dette inkluderes også reiseliv og bygdeutvikling. En geografisk tilnærming til bygdeutvikling gjør det mulig å kombinere ulike disipliner, samt å analysere ressursproblematikken på ulike nivåer. Økosystemer er ikke bare vitenskapelig definert rom, men like mye sosialt konstruerte steder. Dette har betydning for hvordan vi forsøker å beskrive en mer eller mindre objektiv virkelighet (ontologien; virkelighetens natur), og for hvordan vi tolker og forstår denne virkeligheten (epistemologien; forståelsens natur). "Virkeligheten" (ontologien) kan i denne sammenhengen sies å bestå av tre elementer; *natur, sosiale relasjoner og mening*. Denne virkeligheten kan vi nærme oss gjennom ulike perspektiv og beskrive på forskjellige måter (epistemologien).

Denne tilnærmingen tar utgangspunkt i det Sack (1992) kaller et relasjonelt rammeverk som bygger på de tre nevnte typer av *samfunnsmessige/sosiale krefter: natur, sosiale relasjoner og mening*. Natur refererer til fysiske, kjemiske og biologiske sider ved fenomener og hvordan de påvirker menneskers liv. Men mennesket er et produkt av både natur og kultur. Kultur består av sosiale relasjoner (sosiale, økonomiske og politiske krefter) og meningers verden (verdier, oppfatninger, holdninger, ideer).

I en del sammenhenger sammenfaller denne tredelingen av samfunnsmessige krefter med en tredeling vi bruker i ressurs- og utmarksforvaltning mellom *økonomiske, økologiske og opplevelsesmessige verdier*. Fordi spesifikke fagdisipliner og teorier har en tendens til å unngå krefter fra andre felt enn sine egne er ofte en abstrakt og vitenskapelig integrasjon vanskelig. Dessuten ser vi gjerne at når man forsøker å kombinere flere teorier, går diskusjonen ofte mest på å peke ut hvilket felt som er det viktigste og dominante. I så måte kan et geografisk perspektiv hvor man fokuserer på et eller flere steder, og de krefter som virker til å skape dette stedet, gi en konkret innfallsport til integrasjon. I studier av allemannsretter og allmenningsressurser, ønsker vi å forstå samvirkningen mellom naturgrunnet, samfunnsmessige krefter og den mening som tillegges disse ressursene ved å analysere et eller flere geografiske steder. På den måten vil vi kunne nærme oss en reell integrering og forståelse av dynamikken mellom økologiske, økonomiske og opplevelsesmessige aspekter ved allmenningsressurser i utmark.

Kyst- og bygdesamfunn er i likhet med bysamfunn i Norge gjenstand for en vedvarende moderniseringsprosess, hvor to av hovedutfordringene er å ivareta tilknytning og bosettingsstabilitet, samt næringsutvikling. Norske bygder har mye til felles, men de er

likefullt individuelle steder med mer eller mindre unike karakteristika. Endringer i identitet og kultur er sentrale elementer i den moderne og postmoderne utviklingen av bygdene. Identitet kommer til uttrykk blant annet gjennom stedstilknytning og stedsopplevelse. Grad av stedstilknytning har i mange sammenhenger vist seg å stor betydning for de holdninger ulike aktører i et samfunn har til ressurser generelt (Agnew 1989, Proshansky et al. 1983, Tuan 1974, 1977), og kan bidra til å forklare hvordan interessegrupper, bruker, forvalter og utvikler slike ressurser.

Dette understreker betydningen av å forstå sammenhengene i ressurssystemene gjennom studier av steder på ulike geografiske nivåer. Betydningen av perspektiv og forståelsesmåte (epistemologien) ved en geografisk tilnærming ligger i spenningen mellom det Sack (1992) kaller betraktningen fra et spesifikt sted til ingensteds. Steder kan betraktes (oppleves, forstås, beskrives) fra ulike perspektiv. Tradisjonell, positivistisk vitenskap abstraherer betraktninger fra et bestemt sted (praktisk daglig erfaring) til en fjernere og teoretisk betraktning som i realiteten representerer ingen steder. Når vi beveger oss fra den subjektive, høyt integrerte virkelighet uttrykt gjennom opplevelsen av et bestemt sted (en bygd, et utmarksområde) til en generalisert, offentlig og mer objektiv virkelighet (norske bygdesamfunn), så fragmenterer vi kunnskapen og forståelsen langs teoretiske og disiplinære linjer. Som mange andre forfattere har påpekt (Agnew 1989, Rapoport 1982) så mister vi da den fenomenologiske forståelsen av sted til fordel for reduksjonisme og generalisering i den vitenskapelige diskusjonen.

Parallelt, kan vi si at opplevelsen av modernitet også er en slags krise forbundet med uttynningen av steds-basert mening. Denne krisen, forsterkes i følge Sack (ibid.) av det moderne samfunns tendens til å privilegere generaliserte betraktninger fra ingensteds (dvs, "steder" som generell kategori). I bygdeutviklingssammenheng kan vi si at dette er en diskusjon om vi på et slag makro nivå beveger oss gradvis mot det mer steds-løse samfunn hvor vi bryr oss mindre om forskjeller og unike trekk ved småsamfunn.

Vårt faglige rammeverk består av to hoveddimensjoner: a) "virkelighetens verden" i form av natur, sosiale relasjoner og mening (ontologisk dimensjon), og b) hvordan disse elementene forstås, tolkes og betraktes (epistemologisk dimensjon). Studier av ressursbruk, utvikling og forvaltning i bygdesamfunn krever integrerte tilnærminger. Integrasjon kan oppnås ved å skape forståelse og orden i ulike typer av stedsopplevelse. Fra et forskningsmessig perspektiv, ligger problemene i å bedre den teoretiske forståelsen av 1) domeneene natur,

sosiale krefter, mening og hvordan de sammen skaper steder, 2) hvordan landskaps- og stedsmeninger sosialt sett skapes, formidles og brytes ned, og 3) hvordan meninger og meningssystemer (politikk, holdninger etc.) forhandles mellom konkurrerende interessegrupper.

Alle disse oppgavene bør gis oppmerksomhet. Vi mener det er mulig å spenne over ulike analysenivåer fra teoretiske forståelser av hvilke meningssystemer som er tillagt allmenningsressurser og deres bruk til pragmatisk kunnskap som kan brukes i forvaltning og bygdeutvikling. En overordnet faglig tilnærming av den typen vi skisserer her vil være egnet til å analysere allmenningsressurser på et eller flere spesifikke steder. Etter som utmark og allmenningsressurser ikke bare er økologiske enheter, men også sosialt konstruert rom, blir noe av oppgaven å kartlegge hvem som er sentrale aktører i bruk av ressursene, hvem som oppfattes som legitime i diskusjoner om ressursallokeringer, og hvem som i realiteten har makt og innflytelse på beslutninger om ressursallokeringer. Dette vil kunne gi interessant teoretisk kunnskap om hvordan mening attribuert til allmenningsressurser forvaltes og forhandles mellom svært ulike aktører, og det vil kunne gi praktisk, nyttig kunnskap om hvordan man kan utvikle bedre lokale forvaltningsmodeller.

3.2 Allmenningsressurser som faglig problem

Opprinnelig, dvs. før de 11. og 12. århundrene ble grunn som lå utenfor privat grunn rundt gårder kalt allmenninger, men det fantes intet lovverk som regulerte bruken av disse. Med tiden vokste det frem regelverk for bruk av disse fellesressursene. I følge Dragsten (1994) finnes det regler for allmenningsbruk nedskrevet i blant annet Gulatingsloven og Frostatingsloven; Magnus Lagabøters landslov av 1274 og Chr. V. Norske Lov av 1687.

I de tidlige lovene som regulerte allmenningsrett, som Chr. V. lov fra 1687 hadde vi bare ett sett regler for allmenninger. På 1600 tallet hadde det utviklet seg en oppfatning om at allmenninger var Kongens eiendom. Allmenningsreglene var regler for bygdefolkets bruk og rådighetsrettigheter for Kongen, dvs. at Kongen hadde rett til å sette ned rydningsmenn i allmenningen og derved bli eier av allmenningene (Dragsten 1994). I perioden 1660 og fram til midten av 1800-tallet solgte Kongen eller staten en del av allmenningene. Flesteparten av disse har blitt til hva vi i dag kaller bygdeallmenninger (utmarksgrunn som eies av gårdsbrukene i en kommune). Det finnes 51 bygdeallmenninger i Norge, og alle ligger i Sør-

Norge. Allmenninger som ikke ble solgt ble kalt kongsalmenninger. Fra midten av 1800-tallet ble de omdøpt til statsallmenninger. To lover regulerer utnyttelsen av disse i dag: "Lov om skogsdrift mv. i statsallmenningene (fra 1992) og "Lov om utnytting av rettigheter og lunnende i statsallmenningene (fjellova) (fra 1975). Forvaltning og bruk av bygdeallmenninger er regulert i "Lov om bygdeallmenninger" (fra 1992).

Steinsholt (1990) går i rette med de som hevder at allemannsretten er et særskandinavisk fenomen. Han peker ut et skille gjennom Europa knyttet til allmen **ferdselsrett** i utmark. En slik rett eksisterer klart i Skandinavia, det tyskspråklige Europa og i mange øst-europeiske land. Den eksisterer like klart ikke i England. Land som Frankrike, Italia, Spania har en mer uklar posisjon. Steinsholt sier at en sannsynligvis kan skille mellom en fastlands-europeisk tradisjon og en angloamerikansk tradisjon (USA og Canada mangler også retten til fri ferdsel).

Disse tradisjonene og variasjonene i Europa kan beskrives juridisk/strukturelt, og de kan trolig knyttes til et skille mellom ulike rettssystem: en teori er knyttet til et skille mellom germansk rett og romersk rett. Eller kanskje går skillet mer mellom en fastlandseuropeisk tradisjon og angloamerikansk rett? Steinsholt (1990) tror mest på det siste. I alle fall: Hva vil slike forskjeller i juridisk system og rettsoppfatning ha å si for kulturelle uttrykk i ulike land?² Hvilke holdninger og rettsoppfatning har f. eks. en tysker, en franskmann, en engelskmann, en bulgarer til ulike typer bruk av statens eller annen mansk grunn utfra sin egen nasjonale sedvane eller sitt juridiske system? Dette vil sannsynligvis ha konsekvenser for hvilken turistmessig atferd en kan forvente fra de ulike nasjoner når de oppsøker Skandinavia som turister og brukere av utmark.

I følge Backer (1992) er allemannsrettene sannsynligvis den opprinnelige rettstilstanden for naturområdene i Skandinavia. *"Så lenge ressursene var tilstrekkelige for alle, kunne alle ha rett til dem. I praksis var det nok mest folk på stedet som nyttiggjorde seg ressursene, og særlig for høstingsrettene kan det være usikkert om man da skal tale om en allemannsrett eller om allmenningsrett som først og fremst tilkommer bygdefolket."* Poenget er at allemannsrettene er forankret i en situasjon der de som bodde og levde nærmest ressursen også var de som i hovedsak brukte av disse rettene/ressursene. Det var ikke noen trussel

² Årsakssammenhengen er kanskje helst andre veien: et visst kulturuttrykk resulterer i en rettspraksis som avspeiler denne kulturen.

mot selve ressursen at "alle" hadde lik rett til rike ressurser når det bare var noen få som var reelle brukere av dem. Når så tallet brukere øker, mens allmenningssystemet og allemannsrettene står juridisk fast, kan problemene og konfliktene melde seg. Parallelt med en økende pågang (flere eller nye brukere) har vi også hatt en teknologisk (og økonomisk) utvikling som drar i samme problematiske retning: teknologien gjør en i stand til å høste mer effektivt og en blir også økonomisk stimulert i den retning blant annet for å kunne forsvare investeringene i den nevnte teknologien osv. Konsekvensene kan - skjematisk sagt - bli så katastrofale som de ble for fisket i Barentshavet ("svart hav") eller for reindriften i Finnmark ("svart vidde"). Hva kan den norske reiselivsnæringen - som også i stor grad er basert på naturen som fellesressurs med gratis bruk og opplevelse - lære av slike negative utslag og av mangelfull eller feilslått forvaltning? Er *"the tragedy of the commons"* (Hardin 1968) en relevant problemstilling? Hva er aktuelle/mulige utviklingsforløp? Slike problemstillinger kan en knytte til rasjonalitetsdebatten som omhandler handlinger som gir individuelle fordeler og kollektive ulemper (Føllesdal et al. 1986) eller de såkalte "sosiale feller" (Platt 1973).

Opplevelseskvaliteter i naturen kan på mange måter regnes som fellesressurser. De er gratis og de er i prinsippet tilgjengelig for alle. Dette er noe av problemet for reiselivet, for det er vanskelig å få inntekter og arbeidsplasser ut av en ressurs som turistene likevel kan "få med seg" gratis. Her ligger det en drivkraft til det en kan kalle "utmarksforedlingen" - altså det fenomen at man i reiselivsnæringen driver en form for foredling av en råvare ("utmark") slik at den ikke lenger bare er gratis, men en vare/en tjeneste som turisten må betale for. Et kontroversielt eksempel er den gjennomførte utbyggingen på og inni Nordkapp-platået. Dette er et prosjekt som både har gjort noe med "en fysisk steinblokk", men også har gjort noe med symbolfunksjonen til Nordkapp - som "verdens nordligste fastlandspunkt", eller som det "definitive reisemål", eller "den gylde utpost"..... Det er grunn til å stille spørsmål ved avgjørelsesprosessen i slike saker. Hvem har rett til slike omforminger/inngrep og på hvilke grunnlag? Hvem er legitime interessenter i slike saker i forhold til hvem en slik utbygging faktisk påvirker eller får konsekvenser for? Hva er det som er **fordelingsrettferd** i saker som gjelder estetikk, tradisjon, identitet eller symbolfunksjon? Og hvem har myndighet til å gjennomføre en slik **legimitetsvurdering**? Jfr. diskusjonen til Berge (1991). Selv om "turistene" er den egentlige målgruppa, så har de kanskje den svakeste formelle posisjonen i slike saker. Og det kompliserer saken ytterligere at turistene svært sjelden er en gruppe med homogene holdninger og verdier. Jfr. nettopp Nordkapp-utbyggingen der over halvparten av turistene fra Frankrike/Italia mener at stedet er ødelagt pga. det nybygde turistanlegget (Viken 1989). Lokalsamfunnet - eller retttere: de ulike interesser/parter i lokalsamfunnet - har

også en uklar posisjon i denne prosessen, men det er opplagt at slike utbyggingsprosjekt kan ha store lokale konsekvenser. Disse problemene gjelder også **staten som regulator** i ressursutnyttelsen. De gjelder ressursforvaltningsinstitusjoner som et - pr. definisjon - system av eierretter til ressursen/arealet: Altså et oppgjør med den tradisjonelle tilnærmingen der man setter likhetstegn mellom privat/formalisert eiendom og eierrett (Berge 1991).

En annen, men tilnærmet tematisk vinkling gjelder allmenninger (f.eks: statsallmenninger) og rollen og funksjonen til de som skal forvalte allmenningsressursene og regulere bruken (fjellstyret og Statskog). Fjellstyret er et organ oppnevnt av kommunestyret som forvalter bruken av "rettar og lunnende i statsallmenningen" (Fjellogen). Fjellstyrene har stor makt ved at de forvalter viktige rettigheter knyttet til store areal og de har ofte god økonomi. Fjellstyret skal fylle rollen sin på en måte som *"fremmer næringslivet i bygda og tar vare på naturvern- og friluftslivsinteresse"* (§ 3). Det kan være grunn til å gå nærmere inn på Fjellstyrene sin rolle og hvordan de utøver forvaltningsarbeidet sitt. Sikrer de f.eks. visse etablerte særinteresser eller makter de å arbeide bredt for de som har allmenningsrett, i form av f.eks. nyskaping/næringsutvikling i bygda/kommunen basert på allmenningsressursene. Her er det ikke primært snakk om å avdekke eller å kritisk nærme seg et visst forvaltningssystem, men mer å beskrive en (eller flere) forvaltningskultur (-er) og vurdere konsekvensene av den/de.

3.3 Ulike aktørers forhold til allmenningsressurser

Allemanns- og allmenningsrettigheter er i ferd med å manifestere seg som et tema av offentlig og politisk interesse. Som nevnt omfatter dette problemskomplekset flere interessegrupper hvis interesser og behov dels er kryssende og dels er sammenfallende. Nedenfor gis en kort oppsummering av behov knyttet til slike allmenningsressurser.

Miljøvern-, friluftslivsmyndigheter og organisasjoner

Miljøforvaltningen har formulert den nasjonale friluftspolitikken gjennom Handlingsplan for friluftslivet mot år 2000 (DN 1991). I følge planen skal tre områder vies særlig oppmerksomhet: *friluftsliv for alle, biologisk mangfold og allemannsrett*, dvs. sikring av arealer og tilgang til rekreasjonsmuligheter. Miljøvernmyndighetene arbeider blant annet med en revidering av friluftslvsloven for å sikre friluftslvsinteressene bedre. Dette har direkte

sammenheng med revideringer av kommuneloven som ble gjort i 1992, og hensikten er å styrke kommunene som friluftslivsmyndighet ved å klargjøre ansvar og oppgaver etter loven (Berntsen 1995).

Assisterende direktør i Direktoratet for naturforvaltning, Stein Lier Hansen (1995) har trukket opp seks utfordringer i forvaltningen av allemannsretten:

- sikring av arealer - tilgang til fri natur
- demme opp for privatisering av utmark
- begrense nye ferdselsformer som ikke kan aksepteres innenfor ferdselsretten, og som kan true fri ferdselsrett.
- problemer knyttet til økt organisert ferdsel mot betaling på annen manns grunn
- problemer knyttet til at tradisjonelle ferdselsveger/gangveier til viktige turområder bygges ned og snikprivatiseres
- hvordan styrke allmenn adgang til jakt og fiske der nye utleieformer fører til økende kommersialisering

Allemannsretten betraktes av mange som kjernen i den norske friluftslivstradisjonen. Det er opplagt at den frie ferdselsretten har bidratt til å utvikle en kultur rundt friluftsliv som er ganske spesiell i internasjonal sammenheng. På ulike måter blir allemannsretten en møteplass mellom storsamfunnets ønsker om frie rekreasjonsmuligheter og lokalsamfunnenes behov for kontroll over egne ressurser. Hittil har vi hatt relativt få konflikter rundt dette, ikke minst fordi den friluftslivskulturen som er utviklet rundt allemannsretten også bærer et budskap om skånsom ferdsel i naturen.

Reiselivet

For reiselivet er utmarksressurser en råvare som vanskelig kan prises eksakt, men som betyr en tilgang på et mangfold av ressurser som inngår i salgbare produkter. At reiselivet er avhengige av tilgangen på naturressurser, men også kan ha negative konsekvenser på naturmiljø og kulturelle forhold, er dokumentert i mange land (se f.eks. Vittersø et al. 1994 for en oversikt). Reiselivsnæringen må dessuten forholde seg til forvaltningen av utmark og betydelige begrensninger i forhold til tilrettelegging og aktivitetsmuligheter. Naturturisme og satsing på naturopplevelser er sentrale elementer i dagens reiselivsindustri. For reiselivet representerer altså allmenningsressurser både viktige muligheter og en del problemer, ikke minst fordi reiselivsnæringen ikke kan påberope seg spesielle rettigheter i utmark som gir

dem bedre kontroll med ressursene til eget formål. Både på kort og lang sikt må naturturismen og reiselivet generelt makte å samarbeide med lokale interesser og miljøforvaltningen dersom de skal forsvare en plass i bygdeutviklingssammenheng.

Grunneiere og lokalbefolkning

For grunneiere og lokalbefolkning må utmarks- allmenningsproblematikken forventes å bli stadig viktigere i årene fremover. Med dagens utvikling i bygde-Norge, vil utmarksressursenes stå sentralt. Mange vil sansynligvis forsøke å kompensere noe av inntektsnedgangen i jordbruket med økte inntekter fra utmarka. Dette kan dels skje gjennom mer intensiv bruk av arealene slik de nyttes nå som beite, dyrking, salg av jakt- og fiske rettigheter og utleie av hytter og setre. Bruken kan dessuten ta nye former som salg og utleie av eiendommer til friluftsmål. Dette er lettere nå enn tidligere på grunn av EØS og reviderte konsesjonsbestemmelser. Lokalbefolkningens behov for kontroll over ressursgrunnlaget kan komme i konflikt med allmennhetens interesser.

Lokalbefolkningens historie og tradisjoner knyttet til utmarka er viktige brikker i forståelsen av allmenningsproblematikken i et bygdeutviklingsperspektiv. Stedstilknytning og stedsopplevelse bidrar til identitetsbygging og styrking av lokal kultur i forvaltningen av hevdvunne rettigheter. I mange tilfeller vil grunneiere og lokalbefolkning generelt føle at de har en annen legitimitet og rett til utmarksressurser enn storsamfunnet forøvrig (Puijk et al. 1994). Et utspring av allmenningsressurs problematikken som synes å dukke opp over store deler av landet nå, er diskusjonen om verning av utmarksarealer i form av nasjonalparker og andre vernekategorier. En tydelig gjenganger i denne diskusjonen er spørsmålet om forvaltningsmodeller. Mange kommuner sier seg enige i behovet for vern, men hevder temmelig unisont at vernet må gjennomføres lokalt gjennom Plan og bygningsloven, og ikke av statlige myndigheter ved bruk av Naturvernloven. Noe av forklaringen finnes muligens i senter-periferi situasjonen, og vi må anta at dette er holdninger og problemer som stikker dypt og som har røtter langt tilbake. I bygdeutviklingssammenheng blir det særlig viktig å se på de sosio-kulturelle aspektene lokalt av allmenningsproblematikken. Hvis man på lang sikt skal lykkes i å bruke utmarks- og allmenningsressurser som bidrag til å styrke bosetting og næringsutvikling, må man bedre forståelsen av holdninger og følelser knyttet til konkurransen om knappe goder.

3.3 Trusler mot allemannsretten i internasjonal sammenheng

I internasjonal sammenheng er det stor interesse for allemannsretter og bruk og forvaltning av fellesressurser. Dette må sees i sammenheng med økende opptatthet av bærekraftig forbruk av knappe goder og generelt økende etterspørsel og press på fellesressurser globalt sett. Forfattere i ulike land har stilt spørsmål om allemannsrettene er truet med tanke på den utviklingen vi ser i eiendomsrettigheter og bruken av utmark til rekreasjon (Donnelly 1993, Colby 1988, Lilejerøth 1994, Ahlström 1990, 1991, Hammit et al 1992).

Ser vi på generelle forhold på tvers av landegrensene som kan true den frie ferdselsretten, synes fem forhold å peke seg ut:

- press fra eksklusiv bruk av utmark, slik som landbruket og naturvern
- økt kommersialisering og privatisering av friluftsfasiliteter og ressurser f.eks.:
 - salg av offentlig skog til private
 - spesielle sportsaktiviteter
 - turistoperatører som legger restriksjoner på tilgjengeligheten, spesielt til private strender.
- miljø- og naturskade, som et resultat av intensiv bruk
- stenging av ruter (ofte ulovlig)
- mindre offentlig støtte /investeringer til forvaltning

Internasjonalt er det stor oppmerksomhet omkring mulige skader på miljøet, og faktisk mot øvrige friluftslivsbrukere, av den stadig økende bruk av terrengsykler, seilbrett og jettski. Også blant veletablerte fritidsaktiviteter slik som hesteridning, kano og langrenn ser en problemer for miljøet på grunn av den stadig økende deltagelsen. I flere land er det allerede regler som begrenser eller forbyr visse typer aktiviteter.

I flere land , f.eks Sverige (Scott 1991) og Nederland, er friluftsbuk i stadig økende grad blitt et konsumentprodukt ved at det i enkelte tilfeller kreves betaling for bruk av naturen. Dette har selvfølgelig negative følger for grupper av befolkningen med dårlig økonomi (arbeidsløse, pensjonister, studenter etc.). Ved at offentlig skog blir solgt til private interesser reduseres i mange tilfeller mulighetene for å bruke denne. En annen ekskluderende effekt er tendensen i flere land til stadig økende kostnader for fiskeing og golf.

Det er klare likhetstrekk blant de fleste europeiske land når det gjelder oppkomsten av naturvern. Som oftest er naturvernorganisasjonene sterkere og har mer finansiell støtte enn sammenlignbare friluftslivorganisasjoner. I tillegg er naturvern lovgivningen i de fleste tilfeller mer betydningsfull enn de relatert til friluftsliv. Som et resultat av dette ser en at områder med friluftslivsinteresser og muligheter blir begrenset av naturverninteresser. Generelt kan en se et stadig økende press på utmark gjennom særlig turisme. Som en følge av dette er det en økende forståelse og aksept for en mer miljøvennlig og kulturbasert tilnærming til turismen. Denne utviklingen er særlig synlig rundt grønn turisme og bærekraftig turisme debattene (Whelan 1991, Vittersø et. al. 1994).

3.4 Reiseliv og utmarksbruk i det moderne samfunn

Dagens næringsutnyttelse og forvaltning av utmarka skjer i en tid og i et samfunn som er ganske annerledes enn da mange av rettighetene knyttet til fellesressurser ble formet. Mange av de trekkene som preger dagens utvikling har betydning for utmarka. I dette avsnittet ser vi på hvilken rolle utmarksbasert turisme spiller i det moderne samfunn. Diskusjonen er for det meste hentet fra Kaltenborn og kolleger (1995).

Turisme og naturvern slik vi kjenner det i dag har en relativt kort historie, atskillig kortere enn allmenningenes historie. Folk har riktig nok reist både nasjonalt og internasjonalt i uminnelige tider, men turisme og rekreasjon i større skala, hvor brede samfunnslag har hatt anledning til å delta, hører til i de 19. og 20. århundrene. Vi kan grovt sett si at turismen har vokst frem i det moderne og postmoderne samfunn. Det moderne samfunn har gjennom industrialisering og velferdsutvikling gitt store befolkningsgrupper muligheten til å reise, til å ha fritid, og et overskudd både fysisk, psykisk og økonomisk til å bruke fritiden til noe meningsfullt. Utviklingen har på den annen side også skapt mange problemer for menneskene og store behov for å komme vekk fra hverdagen og det "utviklede" samfunn. Verden har blitt mindre for folk flest, og den har utvilsomt blitt mer kommersiell. Interessen for natur har også økt voldsomt i løpet av de siste hundre år eller så. Fra primært å være råvare og ressurser for industriell utnyttelse, spiller naturen nå atskillig mer omfattende og sammensatte roller. Store verdier, også ikke-materielle er tillagt naturen. Et godt vitnesbyrd om hvordan ulike samfunn verdsetter de ikke-materielle godene ved natur er de omlag fire tusen verneområder som nå finnes globalt. Det er interessant at allmenninger og allemannsrett er svært gamle fenomener som har sine røtter i epoker lenge før framveksten av det moderne samfunn.

Allmenninger og allemannsretter har ikke bare overlevd, men også fått rettslig vern i vår tid. Der er allikevel ikke til å undres over at prinsipper og praksis som i hovedsak ble utformet så langt tilbake i historien møter problemer og utfordringer i dagens samfunn.

Deler av det århundre vi nå er inne i betegnes av og til som det postmoderne samfunn. Av mange har dette blitt karakterisert som en reaksjon på den moderne utvikling. I allemannsrett-sammenheng er begrepet interessant fordi postmodernismen også fører med seg nye/andre verdier og nye syn på naturen. Mens det tidlige industrielle samfunn blant annet velsignet teknologien, underleggelse og ødeleggende forbruk av natur i fremskrittets navn, stiller postmodernismen i det minste spørsmål ved mange av de grunnleggende verdiene og tendensene i det tidlige moderne samfunn. Selv om mange vil bestride at det postmoderne samfunn er noe annet enn en intellektuell konstruksjon, med andre ord at det er vanskelig å se at vi faktisk har et vesentlig annerledes samfunn (politisk, sosialt, økonomisk, verdimessig) nå enn for eksempel før siste krig, har flere såkalte "postmodernister" påpekt viktige trekk i dagens samfunn som også virker inn på bruk av natur.

Det postmoderne samfunn avfører store mengder opplevelsesshungrige og betalingsdyktige turister, langt større grupper enn noen annen historisk epoke. Disse turistene lever i en tid med økende velstand for deler av verden, men en stadig økende kløft mellom rike og fattige deler av verden, voksende kritikk av økonomisk vekstteori, med eksplosjon i informasjonsteknologi og industri og voksende kontakt mellom ulike kulturer for å nevne noe. Ett utslag av den voldsomme informasjonsflommen er at kunnskaper allmengjøres i større grad ved av-spesialisering og av-differensiering. Mer og mer informasjon blir tilgjengelig for folk flest, men samfunnet synes allikevel å bli stadig mer fremmedgjort. Et annet interessant fenomen er den økende kritikken av den tradisjonelle naturvitenskapens rolle og objektivitet. Mens industrisamfunnet brukte naturvitenskapen som sannhetsnorm vet vi i dag at vitenskapen, ihvertfall den tradisjonelle naturvitenskapen ikke kan gi svarene på kompliserte samfunnsproblemer. Vårt forhold til naturen, og i hvilken grad vi kan utnytte den er et eksempel på dette. Kun deler av dette problemkomplekset representerer et vitenskapelig spørsmål, resten er politikk, moral og valg mellom sosiale verdier. Det vil føre for langt å forfølge denne diskusjonen her, men den nevnes såvidt fordi den er meget sentral også for forvaltningen av allmenninger og fellesressurser (se. f.eks. Williams 1995, Klemperer 1993, Kaltenborn 1995, Inglehart 1977; Bengtson 1993 for videre diskusjoner over dette temaet).

I vår sammenheng betyr dette også at dagens turister er del av en global felleskultur. I denne kulturen kan man i praksis reise omtrent hvor man vil i verden (hvis man har penger). Man kan oppsøke de fleste krier og kroker for nye opplevelser, eller samme type opplevelse på nye steder som mange åpenbart gjør. Mange nasjonale attraksjoner, som nasjonalparker i tidligere "ukjente" land blir internasjonale attraksjoner etterhvert og del av de globale rekreasjonskulturen.

Det at mer og mer kunnskap og ferdigheter allmengjøres, bidrar til at stadig større grupper av reiselystne har forestillinger om hvordan det er andre steder i verden. Dermed lar de seg i mindre grad overraske gjennom nye besøk. Selv om vi gjerne betrakter utvidet kulturkontakt som positivt i dagens samfunn, kan man undres på om den globale rekreasjonskulturen med tiden vil føre til en forflating av kulturer og mindre respekt for det som er annerledes.

Viken (1993) har beskrevet en rekke trender som karakteriserer dagens internasjonale turister. Reisemarkedet blir mer individualisert. Stadig flere ønsker å komponere og gjennomføre sin reise på egenhånd. Dette har betydning for utmark og ikke-tilrettelagte områder som er ofte er destinasjonen og attraksjonen i slike reiseopplegg. En annen tendens er at folk reiser mer på flere kortvarige reiser istedenfor én lang feriereise i løpet av året. En tredje trend er at folk reiser stadig lengre vekk fra hjemstedet. Lange reise blir relativt sett stadig billigere, slik at tilgjengeligheten på fjerne destinasjoner blir bedre. Ulik statistikk viser dessuten at reisemønsteret blir mer variert. Som Viken (ibid.) påpeker står kulturreiser, eventyrreiser og kunnskapsreiser på programmet i de fleste land med en turistindustri. Mange mener også at vi kan spore en økende miljøbevissthet eller opptatthet blant segmenter av dagens turister (Cater and Lowman 1994, Whelan 1991). Grønn turisme har vokst fram som et honnørord i løpet av senere år på linje med bærekraftig utvikling og andre politiske begrep. Intensjonen er nok at dette skal være et alternativ til ødeleggende masseturisme, og idealet har avfødt en lang rekke merkelapper og aktiviteter som økoturisme, villmarksturisme, miljøturisme osv. (Vittersø et al. 1994). Selv om det utvilsomt er mye positivt i denne utviklingen, ligger sansynligvis den viktigste forklaring i den "grønne" turismens popularitet, i det internasjonale turistmarkedets appetitt på nye og eksotiske områder. Noe som igjen har sin årsak i endringer i verdisystemer i det postmoderne samfunn og den økte interessen for natur (se Klemperer 1993 for en god oversikt over verdiendringer og systemer).

Til tross for at grønn turisme har blitt et globalt begrep og noe som foregår på alle kontinenter er omfanget av god reiselivsstatistikk begrenset. World Tourism Organization (WTO) produserer statistikk over internasjonal turisme, men volumet av ulike typer turisme som grønn turisme er uvisst (Vittersø et al. 1994). WTO har anslått at 20-25% av fritidsreisene globalt sett kan defineres som naturturisme/adventure travel. Det finnes prognoser fra reiselivsindustrien som estimerer en årlig samlet inntekt fra naturreiser på verdensbasis til 230 milliarder US dollar i 1996 (Giannecchini 1992).

Naturbasert turisme er den type turisme som vokser mest på verdensbasis nå (Cabballos-Lascurain 1992). Ashton (1991) anslår at turisme til villmarksområder verden over vokste med 20 % for hvert år i perioden 1980 til 1990. Ser vi på alle former for turisme samlet sett, så mottar Europa omlag 60 % av dette volumet, dvs. omlag 540 millioner mennesker på reise i løpet av ett år. I Europa er ca. 8 millioner mennesker sysselsatt av turisme.

Etterspørselen etter reiselivsprodukter avhenger av mange forhold. Personlige og sosiale forhold bidrar til å motivere folk til å reise, mens ulike attraksjoner ved destinasjoner skaper tiltrekningskraft. Endringer i politiske og sosiale forhold kan ofte påvirke reiselivstilbud og etterspørsel. Alt fra politiske tumulter i "ustabile" land til endring av mer fredelig forvaltningspraksis som oppretting av en ny nasjonalpark eller regulering av villcamping kan ha effekter på reisestrømmer. Vittersø og kolleger (1994) diskuterer en del faktorer som har vist seg å ha betydning for etterspørselen etter "grønne" reiser. Grønn turisme kan være et passende ideologisk alternativ til masseturismen. Grønn turisme kan dessuten fungere som en reaksjon eller ventil i forhold til livsstilen i industrialiserte land. Et annet forhold som har stor strukturell betydning, er den aldrende befolkningen i den vestlige verden. Den eldre delen av befolkningen blir stadig større. Det er uvisst om dette vil føre til mindre etterspørsel etter aktivitetsreiser, og/eller at dette oppveies av en forventet bedre helse i den eldre delen av befolkningen. Økende miljøbevissthet er et annet forhold som har betydning, og økende urbanisering bidrar også til å styrke markedet for grønn turisme.

Hva kjennetegner så nordmenns og utlendingers bruk av natur til fritidsformål, og hva slags mønstre har vi med å gjøre. En rekke undersøkelser blant nordmenns fritidsbruk av Norge viser at det er stor variasjon i aktiviteter, behov og formål med rekreasjonen. Det er verdt å merke seg at det er de enkle friluftaktivitetene som korte dagsturer og turer nær hjemmet, dvs. stort sett aktiviteter som krever lite utstyr og planlegging som utgjør mesteparten av volumet av nordmenns friluftsliv. Aktivitetsdeltagelsen blant nordmenn er stor. Rundt 80

prosent av befolkningen mellom 15 og 75 år er på en eller annen form for tur i løpet av året i følge ulike undersøkelser som er gjennomført i løpet av de siste 10 - 15 årene (Kleiven 1992, Kaltenborn 1993). Samtidig har enkelte av de tradisjonell friluftslivsaktivitetene som fotturer og skiturer i fjellet økt kraftig i løpet av de senere år (Vorkinn 1994). Hovedmønstrene i norsk fritidsbruk av natur synes å være relativt stabile over tid, men vi ser også at interessen for enkelte aktiviteter endrer seg innenfor dette mønstret. Vi vet også at det finnes mange grunner for å drive friluftsliv. Aasetre og kolleger (1994) viser hvor sammensatt motivgrunnlaget kan være, og at det ikke finnes enkle sammenhenger mellom hvilke grunner man har for å drive friluftsliv og hvilke aktiviteter man velger.

Norsk natur er meget populær blant utlendinger. Selv om vi ikke har gode tall for hvor mange utlendinger som bruker norsk natur er det god grunn til å anta at besøkstallene er økende. Norge mottar i følge NORTRA rundt 5 millioner turister hvert år. Dette er riktignok usikre tall, men volumet er uansett stort i et land av Norges størrelse, hvor hovedsesongen er meget kort. En betydelig del av disse turistene oppsøker utmark. En undersøkelse fra 1992 viste at halvparten av de besøkende i Jotunheimen nasjonalpark i løpet av en sommersesong var utlendinger (Kaltenborn 1994). Også når det gjelder utlendingers bruk av norsk natur finner vi et stort mangfold i aktiviteter og preferanser. Det ser ut til at utlendingers reiser i Norge er mye preget av lange reiser (rundturer) og mindre av lange, lokale opphold (Vistad et al. 1993). Flere undersøkelser viser dessuten at brukergruppene er sammensatte, at mange har betydelige kunnskaper og ferdigheter i bruk av naturen, at holdninger og motiver er svært varierte, og at vi med andre ord ikke kan snakke om én type av turister når vi snakker om utlendingers bruk av norsk utmark (Vorkinn og Vistad 1995). Det er opplagt at vi trenger betydelig mer kunnskap også om utlendingers bruk av norsk natur og deres forhold til natur som et mer eller mindre fritt gode, hvis vi skal kunne møte denne utviklingen på en forsvarlig måte.

4. Forskningsbehov

Allmennings- og allemannsrettproblematikken er i likhet med mange andre sider av utmarksforvaltningen en kompleks materie. Når det gjelder kunnskaps- og forskningsbehov kan man fremheve **næringsøkonomiske, historiske, sosiale, juridiske**, så vel som **forvaltningsmessige**. Kunnskapsstatus er variabel og dels mangelfull innenfor hver av

disse områdene, og det er naturligvis ikke mulig å fylle alle behov på dette området. I et bygdeutviklingsperspektiv, mener vi noe av det mest sentrale må være å se på ulike sammenhenger mellom flere av disse dimensjonene. Som vi har drøftet tidligere synes reiselivet å være en viktig og voksende aktør i utmarkssammenheng, og det er naturlig at denne sektoren får oppmerksomhet, også forskningsmessig. Vi ønsker imidlertid sterkt å understreke behovet for et systemperspektiv, hvor man ser reiselivet og andre næringsinteresser i forhold til og på bakgrunn av sosiale og samfunnsmessige forhold som historie, tradisjoner, stedstilknytning og meningsskaping. Analyser av denne typen er etter vår mening nødvendig hvis man skal bidra til forklaring både på det praktiske og teoretiske planet.

Følgende generelle temaer er særlig interessante i denne sammenhengen.;

- Reiselivets bruk av og forhold til allmenningsressurser, herunder i hvilken grad reiselivet er avhengige av tilgangen på slike ressurser for å realisere ulike målsettinger og strategier.
- Betydningen av allemanns- og allmenningsrettigheter for lokalbefolkningens opplevelse av tilknytning, identitet og trivsel knyttet til lokalsamfunn og utmarksarealer.
- Betydningen av allemanns- og allmenningsrettigheter i utviklingen av nye utmarksbaserte næringer, og i stabilisering av eksisterende næringer.
- Konflikter og potensiale for konflikter knyttet til bruk og utvikling av allmenningsressurser, samt vurderinger av egnetheten av eksisterende forvaltningsmodeller.
- Sammenhenger mellom allemannsrettens historie og kulturbakgrunn, samt utviklingen av rettighetssystemet lokalt og dagens forvaltning av fellesressursene.

Dette er generelle temaer som kan vinkles og operasjonaliseres på ulike måter forskningsmessig. Vi mener én egnet måte vil være å gjennomføre et større prosjekt innenfor et og samme geografiske område, slik at man kan sammenligne flere nivåer og

aktører/interessegrupper systematisk. I et bygdeutviklingsperspektiv, mener vi følgende problemstillinger kan være særlig interessante:

- På hvilken måte og i hvilken grad har den norske juridiske tradisjonen påvirket utformingen av allemannsretten og allmenningslovgivningen i Norge?
- På hvilken måte og i hvilken grad er arealbruksmønsteret og rettighetssystemet i feltområdet et resultat av den historiske allmenningsutviklingen i området?
- Hvordan bruker ulike interessegrupper allemannsrettene og allmenningsressursene i dag og hvordan har de nyttet disse ressursene tidligere?
- I hvilken grad er ulike interessegrupper i feltområdet avhengige av tilgangen på felles utmarksressurser for å realisere sine målsettinger når det gjelder funksjon, økonomi og sosio-kulturelle forhold.
- Hvilke manifeste og opplevde konflikter kan identifiseres mellom interessegrupper i bruk av og tilgang på felles utmarksressurser?
- I hvilken grad kan stedstilknytning blant ulike interessegrupper forklare mønstre i holdninger til allemannsrett og allmenningsproblematikk?
- Tillegger forskjellige interessegrupper fellesressursene ulik mening, og er det mulig å beskrive eventuelle forskjeller?
- Hvilke kontaktpunkter og fora for samhandling finnes mellom ulike interessegrupper i utnyttelsen og forvaltningen av fellesressurser?
- Hvilke muligheter og begrensninger representerer allemannsretten og tilgangen på allmenningsressurser for reiselivet?
- På hvilke måter kan eventuelt økt eller endret bruk av allmeningsressurser bidra til lokal næringsutvikling og til bedre samhandling i lokalmiljøet?

- I hvilken grad representerer allemannsretten og allmenningsressursene et delvis latent potensiale for videre næringsutvikling, eller er grensen for "bærekraftig utnyttelse" allerede nådd?
- Er dagens forvaltningsmodeller egnet til å møte en forventet utvikling i bruken av fellesressursene. Eventuelt på hvilke områder bør forvaltningsapparatet tilpasses?

Disse problemstillingene er aktuelle mange steder, og ulike regioner/lokaliteter er aktuelle forskningsmessige. Valg av feltområder må konkretiseres i de enkelte prosjekter, men enkelte sentrale kriterier bør nevnes her:

- både statlig (allmenninger) og privat grunn.
- en viss bredde og omfang av reiselivsutvikling fra hytteutleie til større bedrifter
- forholdsvis aktiv utmarksbruk; jakt, fiske, beite, dyrking, vedhogst osv.
- diversitet i brukergrupper; innenbygds, norske utenbygds, utlendinger
- et visst spenn i plan- og arealbruksmønster, dvs. kommuneplaner og muligens nasjonalt vern, eller planer om vern
- en viss antatt interesse lokalt for utmarksproblematikk og mulige konflikter
- lang tradisjon på utmarksbruk

5. Litteratur

Agnew, J. A. 1989. The devaluation of place in social science. In: Agnew, J. A. & Duncan, J. S. (eds.): *The power of place: Bringing together geographical and sociological imaginations*, pp. 9-29. Boston: Unwin Hyman.

Ahlström, I. 1990. Friluftslivshotar allemansrätten. *Fritid i Sverige*, nr. 3/90.

Ahlström, I. 1991. EG - ett hot mot allemansrätten. *Fritid i Sverige* nr. 7/91.

Ashton, R. 1991. *World Trends in Tourism and Conservation (Ecotourism)*. Proceedings of the 1992 World Congress on Adventure Travel and Ecotourism.

Backer, I. L. 1992. Allemansretten - retten til fri ferdsel. - *Fjell og Vidde* 3.

Bengtson, D. N. 1993. *Changing Forest Values and Ecosystem Management*. Society and Natural Resources. Vol. 7, pp. 515 - 533.

Berge, E. 1991 Teori om eigedomsrett og bærekraftig utnytting av fellesressursar. - I: Stenseth, N. C., Trandem, N. & Kristinasen, G. (red.) *Forvaltning av våre allmenningsressurser. Finnmarksvidda og Barentshavet i et lokalt og globalt perspektiv*. - Ad Notam forlag, Oslo.

Berntsen, T. 1995. Innledning på Landskonferanse om friluftsliv - "Friluftsliv for alle". Bergen 3. - 5. mai.

Caballeros-Lascurain, H. 1992. *Tourism, Ecotourism and Protected Areas*. Proceedings of the 1992 World Congress on Adventure Travel and Ecotourism.

Cater, E. and Lowman, G. 1994. *Ecotourism - A Sustainable Option?*. Royal Geographical Society, Wiley: Chichester.

Colby, K. T. 1988. Public Access to Private Land - Allemansrätt in Sweden. *Landscape and Urban Planning*, 15, pp. 253-264.

Direktoratet for naturforvaltning 1991. *Friluftsliv mot år 2000 - Forslag til handlingsplan*. DN rapport 1991:3.

Donnelly, P. 1993. *The Right to Wander: Issues in the Leisure Use of Countryside and Wilderness Areas*. *International Review for Sociology of Sport*, 28/2+3, pp. 187-201.

Giannecchini, J. 1992. *Parks and Tourists: An evolving partnership*. 14th World Congress on National Parks and Protected Areas. Caracas, Venezuela, 10-21. februar 1992.

Dragsten, S. 1994. Almenninger, almenningsrett og allemansrett i Norge. - *Tidsskrift for Naturforvaltning* 2.

Føllesdal, D., Walløe, L. & Elster, J. 1986. *Argumentasjonsteori, språk og vitenskapsfilosofi*. - Universitetsforlaget, Oslo.

- Gautefall, M. 1989. Notat (til bygdeturismeutvalget) om allemannsretter i utmark og ervervsvirksomhet. - Hedmark Distriktshøgskole, Rena.
- Hammit, W. E., Kaltenborn, B. P., Vistad, O. I., Emmelin, L. & Teigand, J. 1992. Common Access Tradition and Wilderness Management in Norway: A Paradox for Managers. *Environmental Management* Vol. 16, No. 2, pp. 149-155.
- Inglehart, R. 1977. *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kaltenborn, B. P. 1995. Kunnskapsbehov i forvaltningen av større verneområder. ØF rapport nr. 5/95.
- Kaltenborn, B. P. 1994. Recreational use of Jotunheimen national park: some implications for management and planning. *Norsk Geografisk Tidsskrift* Vol. 48, 137-149.
- Kaltenborn, B. P. 1993. Outdoor recreation in Norway - some myths and issues. *Norsk Geografisk Tidsskrift* Vol. 47, 11-19.
- Kaltenborn, B. P., Gøncz, G og Vistad, O. I. 1995. På tur i fellesskapet: Mulige virkninger av EØS og EU på den norske allemannsretten. ØF rapport (under trykking)
- Kleiven, J. 1992. Aktivitetsmønstre i norsk ferie og fritid. NINA forskningsrapport 33.
- Klemperer, K. L. 1993. Social values and attitudes toward the natural environment in industrialized societies: A literature review. USDA Forest Service, Pacific Northwest Research Station, Seattle, Wa.
- Hardin, G. 1968. Tragedy of the Commons. - *Science* 162
- Lier Hansen, S. 1995. Allemannsretten. Status pr. Naturvernåret 1995, og hva blir utfordringene fremover? Foredrag på Landskonferanse om friluftsliv - "Friluftsliv for alle". Bergen 3. - 5. mai.
- Liljeroth, L. 1994. Public access to the countryside - a tradition with obligations. *Enviro* nr. 17/94.
- Lov om vassdragene, 1940
- Lov om friluftslivet, 1957
- Lov om utnyttning av rettar og lunnende m.m. i statsallmenningane (fjellova), 1975
- Lov om innlandsfisk og laksefisk, 1992.
- NOU 1993:34 Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark.
- Platt, J. 1973. Social traps. - *American Psychologist* 28.
- Proshansky, H. M., Fabian, A. K. and Kaminoff, R. 1983. Place-identity: Physical world socialization of the self. *Journal of Environmental Psychology* 3:57-83.

- Puijk, R., Rønningen, M. og Vaagland, J. 1994. Lokalbefolkningens forhold til turisme: Studier fra 4 norske steder. ØF rapport nr. 32/94.
- Rapoport, A. 1982. The meaning of the built environment. Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- Sack, R. D. 1992. Place, Modernity, and the Consumer's World. A Relational Framework for Geographical Analysis. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Scott, P. 1991. *Countryside access in Europe*. Edinburgh 1991. Peter Scott planning services.
- Steinsholt, H. 1990. "Allemannsretten" i et internasjonalt perspektiv. Er den unik for Sverige og Norge? - Manus fra seminaret "Allemannsrett / Fri ferdsel i Norden" under konferansen "Nordisk Vinterrekreasjon i Natur", Østersund, 13.15. mars 1990. - KOMMIT, Universitetet i Trondheim
- Tuan, Y. F. 1977. Space and Place: The perspective of experience. London: Arnold
- Tuan, Y. F. 1974. Topophilia: A study of environmental perception, attitudes and values. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Viken, A. 1989. The North Cape Skyline - Nordkapp sett med turistøyne. - FDH-rapport 7, Finnmark Dirstritshøgskole, Avd. for reiseliv
- Viken, A. 1993. Turismetrender, globale samfunnstrekk og Nord-norsk natur. Tidskrift for naturforvaltning 3/93, s. 22-29.
- Vistad, O. I., Vorkinn, M. & Kaltenborn, B. P. 1993. Utlendingar i Noreg, ved 6000 av dei. om bruksmønster og miljøpreferansar. - NINA Oppdragsmelding 253, Trondheim.
- Vorkinn, M. og Vistad, O. I. 1995. Naturturisme og naturforvaltning. Resultater fra et forskningsprosjekt. Østlandsforskning og NINA-NIKU.
- Vorkinn, M. 1994. Landsomfattende intervjuundersøkelser om friluftsliv. Internt notat Østlandsforskning, upublisert.
- Vittersø, J. Kaltenborn, B. P., Vistad, O. I. & Vorkinn, M. 1994. Nasjonalparker og reiseliv. En litteraturstudie om policy, potensialer og problemer. NINA utredning nr. 61.
- Whelan, T. (eds.) 1991. Nature Tourism - Managing for the Environment. Island Press, Washington, D. C.
- Williams, D. 1995. Mapping Place Meanings for Ecosystem Management. A Technical Report Submitted to the Interior Columbia River Basin Ecosystem Management Project. Social Science Assessment Team. USDA Forest Service.
- Ørebech, P. 1991. Har allemannsrettighetene rettsvern i dagens Norge? Noen grunnleggende rettslige problemstillinger ved utnytting av allmenningsressurser, spesielt fiske. - I: Stenseth, N. C., Trandem, N. & Kristinasen, G. (red.) Forvaltning av våre allmenningsressurser. Finnmarksvidda og Barentshavet i et lokalt og globalt perspektiv. - Ad Notam forlag, Oslo.